

Berna Karagözoğlu

<https://orcid.org/0000-0001-7867-4724>

Associate Professor, Agri Ibrahim Chechen University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey, brnkrzgl@gmail.com

Atf Künyesi | Citation Info

Karagözoğlu, B. (2023). Büyük Selçuklu Döneminin Ünlü Astronomu Ömer Hayyâm ve Astronomi Çalışmalarının Rubâilerine Yansımaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (6), 2512-2525

Büyük Selçuklu Döneminin Ünlü Astronomu Ömer Hayyâm ve Astronomi Çalışmalarının Rubâilerine Yansımaları*

Öz

Selçuk Devleti döneminin ünlü şahsiyetlerinden bilim insanı ve şair yönüyle tanınan Ömer Hayyâm, Melikşah'ın isteği üzerine kendisinin başkanlığında oluşturulan bir heyet eşliğinde rasat çalışmalarında bulunarak Celâli Takvimi ortaya çıkarmıştır. Bu takvim ile birlikte hayatın pek çok alanında kolaylık ve düzen sağlanmıştır. Şair yönü ile de bilinen Hayyâm, rubâi türünde yazdığı şiirlerinde okurlarına gökyüzü çalışmalarının derinliğinin izlerini yansıtmıştır. Rubâilerinde felek, yıldız, gün, ay, yıl, güneş vb. göksel terimlerin bolca yer aldığı görülmektedir. Çalışmamızda Hayyâm ve eserleri anlatılarak onun zihninin gökyüzü ile ne denli meşgul olduğu rubailerine yansıdığı dizelerle örneklendirilecektir. Bu bağlamda çalışmada, Hayyâm'ın rubaileri üzerinden onun gökyüzü algısı anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Hayyâm, Rubai, Astronomi, Celâli Takvimi

Omar Khayyâm, the famous astronomer of the Great Seljuk Period and Reflections of Astronomy Studies on Rubai

Abstract

Omar Khayyâm, one of the famous figures of the Seljuk State period, known as a scientist and poet, created the Celâli Calendar at the request of Malik Shah by conducting observations with a committee headed by him. With this calendar, convenience and order were provided in many areas of

* Bu makale Atatürk Üniversitesi tarafından düzenlenen 23-24 Eylül 2021 tarihinde Uluslararası Şehriyar ve Dil ve Edebiyat Sempozyumu'nda özet şekliyle sunulmuş olup bildirinin genişletilmiş tam metin halindedir.

life. Khayyām, who is also known as a poet, reflected the traces of the depth of the sky studies to his readers in his poems written in the rubāi genre. In his rubāi, celestial terms such as heaven, star, day, month, month, year, sun, etc. are abundant. In our study, Hayyām and his works will be explained and the extent to which his mind was preoccupied with the sky will be exemplified by the lines reflected in his rubās. In this context, the study tries to understand Hayyām's perception of the sky through his rubais.

Keywords: Omar Khayyām, Rubai, Astronomy, Celāli Calendar

Giriş

Astronomi ve astrolojinin geçmişi yapılan araştırmalara göre Sümerlilere kadar geriye gitmektedir. İslam toplumu astrolojiyi VII. yüzyılda başlatılan fetih hareketleri ile tanımıştır. VIII-IX. yüzyıllarda Yunan, Hint ve İran klasiklerinden yapılan çeviriler ile astroloji daha çok zenginleşmiştir (Aydın, 2011, s. 179-198). “Astronomi sözcüğü Yunanca’dan “astronemein” fiili temel alınarak “astro” ve “nemein/nomos” kelimelerinin birleşmesinden türetilmiştir. Astro sözcüğü yıldız anlamına gelmektedir. “Bu sözcük İngilizcede “astral”, Latince “stella” ya da “ster”, Almancada “stern” şeklinde kullanılmıştır. Sözcüğün Arapça karşılığının ise efsane ve masal anlamına gelen “usture” sözcüğü ile köken bakımından benzerlikler gösterdiği görülmektedir. İkinci sözcük olan “nomi” sözcüğünün “nemein” fiilinden alınarak “düzenlemek, dağıtmak ve sıraya koymak” anlamlarına geldiği düşünülmektedir. Sözcüklerin köklerinden hareketle astronomi sözcüğünün yıldızları düzenlemek ve onları belli başlı bir sıraya koymak anlamlarını karşıladığını söylemek mümkündür.” (Acı,2017,6).İslam dünyası ise astronomi kelimesini “İlm-i Heyet”, “İlm-i Felek” ya da “İlm-i Nucûm et-Ta’limi” gibi ifadelerle tanımlamıştır” (Acı, 2017, s. 6).

Tarih boyunca pek çok devletin bu ilim ile tanıştığı ve ilgilendiği aşikârdır. Moğolların astroloji ilminden sıkça faydalandıklarını, Selçukluların da dönemin ünlü astrolog ve yıldız bilimcilerinin bilgilerini kullandıkları ve bununla da kalmayıp bizzat bu ilmin üstatlarını teşvik ettiklerini ve desteklediklerini görmekteyiz. Tuğrul ve Çağrı Bey Horasan topraklarında keşif gezilerine çıkmış, Alparslan coğrafyada Türklerin varlığını ortaya koyarak coğrafyayı yavaş yavaş ele geçirmeye başlamış ve Melik Şah ise ilmi ve kültürel yönden Büyük Selçuklu Devleti’ni ileri seviyelere ulaştırmıştır. Melikşâh’ın yönetiminde olduğu dönemi hatırladığımızda dönemin ünlü şahsiyetleri olarak Ömer Hayyâm, Nizamü’l-Mülk ve Hasan Sabbah göze çarpmaktadır.

Nizamü’l-Mülk vezirlik görevi ve geride bıraktığı eseri olan Siyasetnâmesi ile adından söz ettirmiş; Hasan Sabbah Bâtınî hareketi ve fedâileri ile anılmış; Ömer Hayyâm ise ülkemizde

astronomi, tıp, matematik, felsefe, fizik, dil konularındaki yetkinliği ile öne çıkmak yerine daha çok rubâileri ile tanınmıştır. Oysa Hayyâm, sonradan keşfedilen bir kuyruklu yıldız (Kalkandelen, 2023,101-119). ismi verilen ünlü bir astronom olduğu gibi dönemin tarihsel karışıklığına son vermek için Melikşâh tarafından takvimin düzenlenmesi hususunda görevlendirilen bilim adamı yönüyle de öne çıkarılmalıdır.

1. Ömer Hayyâm'ın Hayat Hikâyesi ve Astronomi Alanında Yazdığı Eserleri

Asıl adı Ebû'l-Feth Gıyâsüddîn Ömer b. İbrâhîm el-Hayyâm olan Ömer Hayyâm'ın doğum yıllarının 1039-1048 ölüm yıllarının ise 1121-1132 olduğu tahmin edilmektedir. Çadır yapımcısı anlamına gelen Hayyâm sözcüğünden ötürü onun, İran'a yerleşen Arap asıllı Hayyâmî kabilesinde olabileceği tahmin edilmektedir. (Unat,2020,1). Nişabur'da doğan Hayyâm, gençliğinde Semerkant, Buhara ve Belh gibi bilim, kültür ve sanatıyla nam salmış şehirlerde bulunmuştur (Bayraktar, 2012, s. 195).

Aşağıda örneğini verdiğimiz dizelerden de anlaşılacağı üzere Hayyâm ilime ve bilime tutkundur bir şahsiyettir.

*Gönlüm ilimden hiç mahrum kalmadı
Çözemediğim bir sır da pek kalmadı
Gece gündüz yetmiş iki yıl yaşadım
Anladım ki hiçbir şey malum olmadı¹*

Cebir, geometri, fizik, müzik, metafizik ve felsefe ile ilgilenen Hayyâm'dan, dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yer alan el yazmaları ve on sekiz adet eseri günümüze ulaşmıştır. Onun bazı eserlerine kaynaklarda adlarının geçmesine rağmen ulaşamamaktadır.

Hayyâm'ın eserlerini Prof. Dr Ali Güzelyüz çalışmasında bilimsel ve felsefî olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirmiştir. Hayyâm'ın matematik alanında ortaya çıkardığı önemli bulgu, denklem ve teorileri Müslüman bilginlerinin eserlerinden daha ön sıralarda yer almıştır. Ayrıca Hayyâm, gümüş ve altın gibi değerli madenlerin alaşımlarını, yakut, zümrüt gibi değerli taşların saflığını ölçüp belirlemiş, Archimedes kanununa dayalı su terazisi hesap ve tasarım çalışmalarını yapmış, hava ve iklim değişimlerine dair meteoroloji alanında çalışmalarda bulunmuştur (Güzelyüz, 2011, s. 51-62). Hayyâm, duygularını rubâileri ile aktarmayı tercih etmiştir. Onun rubâilerini ülkemizde Abdülbaki Gölpınarlı, Rıfat Tevfik, Rüştü Şardağ, Abdullah Cevdet, Mehmet Kanar, Sabahattin Eyuboğlu, Hüseyin Rıfat gibi şahsiyetler dilimize tercüme etmiştir. Hayyâm, İslâm dünyasının önemli müverrih ve ediplerinin çalışmalarında yüzlerce yıl boyunca yer almaya devam ederken Batı dünyasında

¹ 168 No'lu Rubâi.

Edward Fitzgerald tarafından rubâilerinin çevirisinin yapılması ile yüzyıllar sonra tanınmış ve parlamıştır.

“Câmî’nin *Selâmân ü Ebsâl*’ini, Ferîdüddin Attâr’ın *Manîku’l-Tayr*’ının tercümesini de yapan, 1809-1883 yılları arasında yaşayan Edward Fitzgerald, Farsçayı ve söz sanatlarının kullanımında mahir, ünlü bir İngiliz şairidir (Kurtulmuş, 2020, s. 1). Emrah Atasoy, Edward Fitzgerald’ın “*A Victorian Interpretation of Rubâiyât of Omar Khayyâm by Edward Fitzgerald*” isimli makalesinde Fitzgerald’ın Hayyâm’a ait rubâilerinden yaptığı çevirilerine detaylıca değinerek onun Viktorya dönemi değerlerini yansıttığını ifade etmektedir” (Atasoy, 2020, s. 812).

Farsçayı sonradan öğrenen ve İran’a ömründe bir defa dahi ayak basmayan Fitzgerald’ın hakkında yapılan çalışmalardan da anlaşıldığı üzere onun, şairin ruhunu ve felsefesini çözmek ve yaşadığı coğrafyayı hissetmek yerine kendi iç dünyasında anladığı haliyle çevirilerini İngiliz halkıyla buluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Onun çevirilerinde Hayyâm, tasavvufi yönüyle ele alınmak yerine derbeder hayat süren bir şair olarak tanıtılmıştır. (Atasoy, 2020, s. 812).

Mahmud Kazvini, *Asarü'l-Bilad* ve *Ahbaru'l-İbad* adlı eserinde ise “Ömer Hayyâm’ın hükemâdan olup hikmetin birçok çeşidine vâkıf olduğunu ve bilhassa riyaziyede üstün ve derin bir bilgi sahibi olduğunu yazmıştır. Ebu’l Hasan Beyhâkî, Hayyâm hakkında Horasan hükemâsının önderlerinden ve hikmet ilminde mertebeye Ebu Ali Sina derecesindedir” demiştir. Ömer Hayyâm, İslâm dininin büyük düşünürlerinden İmam Gazâlî ile de çağdaş hatta arkadaşdır (Aslantekin, 2020, s. 7). Bizler de Kurân’ı kendine rehber edinen Hayyâm’ın, ömrünü adadığı bilim alanındaki çalışmalarının rubailerine yansımalarını, kısır bilgi dağarcığı içeren şerhlere sığdırılacak türden olmadığı kanısındayız.

2. Ömer Hayyâm’ın Astronomi Çalışmaları

Büyük Selçuklu Devleti’nin hükümdarı Sultan Melikşâh Dönemi’nde (1072-1092) bilimsel ve kültürel faaliyetler yoğunlaşmış ve önem kazanmıştır. Sultan Melikşâh ilimi ve bilimi seven, bilim adamlarını ve âlimleri koruyan kollayan, teşvik eden bir hükümdardır. Onun bu yaklaşımı astronomiyi ileri seviyelere taşımıştır.

Sultan Melikşâh ve veziri Nîzâmü’l-Mülk 1074-1075 yılı civarlarında İsfahan’da bir gözlemevi inşa ettirmişlerdir. Bu gözlemevinde Ömer Hayyâm’ın başkanlığında bir ekip kurularak rasat çalışmalarının yürütülmesi, hâlihazırda kullanılmakta olan Yezd-i cerd Takvimi’nin kusurlarının giderilmesi istenmiştir. Zira zirai çalışmalarda yapılacak olan yeniliklerle vergilerin daha düzenli toplanacağı düşünülmektedir (Kaya, 2017, s. 1544-1545). Çalışmalarının neticesinde Ömer Hayyâm, 1079 yılında düzenlediği Takvim-i Celâlî adını

verdiği takvimini, Sultan Melikşâh'a (onun ilk adı olan Celâl'i kullanarak) sunmuştur. Başkanlığını yürüttüğü gözlemevinde on sekiz yıl boyunca rasat çalışmalarına devam etmiş astronomi alanında önemli bulgulara ulaşmıştır (Kaya, 2017, s. 1544). Hayyâm gözlemevinde çalıştığı esnada kaleme aldığı bilgileri iki eserinde toplamıştır. Bu eserlerinin ilki Nevrûznâme'dir.

2.1. Nevrûznâme

F.Rosen'in Quatrains of O. Khayyâm adlı eserinde bildirdiği üzere, Nevrûznâme, 1933'te Müşteba Minevi tarafından Berlin yazması kullanılarak basılmıştır (Cevdet, 2013, s. 77-651). İlk on dokuz sayfasının nevruzla ilgili olduğu bilinen, (Akgür,1993,275-258).² eski İran kültürünün yaşatıldığı, şahların isimlerinin bolca zikredildiği Nevrûznâme'de Şehnâmen'nin etkisi hissedilmektedir (Nazar,2003, s. 228-229). Nevrûznâme'nin çevirisi ülkemizde Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından yapılmıştır. Hocamız, çevirisinde şöyle ifade etmektedir:

“Ona Nevrûz ismi konmasının sebebi şudur; Bildiler ki, güneşin iki devri vardır. Biri 365 gün ve gece-gündüzün dörtte biridir. Güneş, Koç burcunun ilk dakikasına geldiği zaman geçmiş olan o vakit ve gün, bu ana gelemez. Zira her yıl müddetten hep azalma olur. Cemşid o günü idrak edince Nevrûz adını koydu. Bayram âdetini getirdi. Ondan sonra padişahlar ve diğer insanlar onu izlediler. Onun hikâyesi şöyledir; Acem meliklerinden ilki Keyumers padişahlığa geçince ay ve yılın günlerine isim verilmesini, insanların onu bilmesi için tarih konulmasını istedi. Baktı ki o gün sabahleyin güneş Koç burcunun ilk dakikasına geldi. Acem mübidlerin topladı, tarihe buradan başlanılmasını emretti. Mübidler toplandılar, tarih koydular ve onu tespit ettiler. Şöyle derler: Acem mübidleri zamanın bilginleri imişler. Onların dediğine göre, Yüce ve Ulu Tanrı on iki melek yaratmıştır. Göğü, gökte bulunan şeytanlardan korusun diye dört meleği gökte görevlendirmiştir. Dört meleği Kaf dağından geçen şeytanlara geçit vermesin diye dünyanın dört bucağına görevlendirmiştir. Dört meleğin de yerde ve gökte dolaştığını ve şeytanları halktan uzaklaştırdığına inanırlar. Bu dünyanın o dünya ortasında köhne saray içinde yapılmış yeni bir eve benzediğini söylerler. Yüce Tanrı güneşi nurdan yarattı. Yeri ve göğü onunla besledi. İnsanlar onun vasıtasıyla görürler ve onun Allah'ın nurlarından bir nur olduğuna inanırlar. Ona saygıyla ve hürmetle bakarlar. Zira yaratılışında Yüce Tanrı'nın lütfu, güneşe başkalarından daha fazla oldu ”(Öztürk, 2017, s. 149-182). Mezkûr çeviri alıntından da anlaşıldığı üzere, Nevrûznâme bizlere bolca kadim İran kültürü, gelenekleri, inanç sistemi hakkında bilgi verdiği gibi padişahların güne, aya, yıla, meleklerle, bayramlara ne tür anlamlar yükledikleri, onları nasıl değerli kıldıkları da görülmektedir. Eserin nüshalarına Tahran

Üniversitesi Kütüphanesi'nden (Unat,1998, s. 68). Ayrıca Britanya ve Berlin Kütüphaneleri ile ülkemizde bulunan Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi ve Hamidiye bölümlerinden ulaşılmaktadır. İsfahan Gözlemevi'nde yapılan rasat çalışmaları neticesinde ortaya çıkan ikinci eser Zic-i Melikşâhî'dir.

2.2. Zic-i Melikşâhî

Bu eserde Hayyâm, İran Takvimi'ndeki hataları tespit etmeye çalışmış, nevrûz gününün belirlenmesi ve Celâli Takvimi'ne neden gereksinim duyulduğu ile ilgili bilgilendirmelerde bulunmuştur. Nevrûznâme adlı eserinde daha çok yıldızlar ve gök cisimleri hakkında teknik bilgilere yer verir nevrûzu gününü yeni yılın başlangıcı kabul ederken Zic-i Melikşâhî isimli esrinde ise daha yeni bulgulara ve düzeltmelere yer vermiştir. Günümüzde ise Zic-i Melikşâhî adlı eserin izine rastlanılmamaktadır” (Kaya, 2017, s. 1549).

3. Ömer Hayyâm'ın Rubâilerinde Gözyüzü Faaliyetleri ve Takvim Bilgisi

Göğün yaratılışına, burçlara, yıldız kümelerine değinen Hayyâm, okurlarını felsefe, hikmet ve tasavvuf içerikli rubâilerle buluşturmuştur. Rubâilerinden de anlaşıldığı üzere Hayyâm'ın tartışma götürmez yönü, gökyüzüne olan tutkusu ve bu konudaki derin bilgisidir.

“Beyhâkî Hayyâm'ı tıp, fizik, astronomi, cebir ve geometri dışında kıraat, fıkıh, tarih ve dil konusunda da engin bilgilere sahip olduğunu dil, tarih alanlarında geniş bilgisi bulunduğunu, ayrıca beşeri ilimlerde de eşsiz hünerleri olduğunu anlatmıştır.” Hayyâm yıldızı daha sonra parlayan bir şahsiyettir. Asırlar sonra Londra'da 1892 yılında kendi adının verildiği bir kulüp teşkil edilmiş, 1970 yılında ayın yüzeyinde bulunan bir kratere, 1980 yılında da keşfedilen bir kuyruklu yıldıza ismi verilmiştir.” (Aslantekin, 2020, s. 9).

Hayyâm, ayın günlük hareketleri sırasında gerçekleşen çeşitli devinimleri, takımyıldızlarından geçen ve hayatlara yön verilmesi gereken özel frekansları öne çıkartarak köklü Türk kültüründe görülen bilgelikleri rubâilerinde ve astronomi bilgilerinde okurlarına aktarmıştır.

Rubâileri ümitsizliğe yer vermez, hayat dolu, anın tadını çıkararak ve çıkarılması yönünde öğütler içeren tarzdadır. Hayyâm dizelerinde gökyüzü, yıldız, gün, ay, yıl, an, ülker, güneş, felek, zühre, hilal, dolunay, ilkbahar, sonbahar gibi sözcüklere yer verirken onların hayatlarımızda ne denli etkin olduğunu da vurgulamak istemiştir. O ayın günlük faz geçişlerini, yeni ayı, dolunayı, tutulmaları, onların canlılar üzerindeki genel etkilerini, gezegenlerin takımyıldızları içinden geçişlerinin etkilerini yoğun araştırmaları neticesinde ortaya çıkaran bir âlimdir. Adetleri yirmi yediyi bulan bu takımyıldızlarının etkisiyle günlerin ne şekilde

geçirileceğinin, kısmetli olunup olunmayacağıının bilgisini de şiirlerine aktaran Hayyâm, okurlarını kimi zaman düşündürmektedir.

Ömer Hayyâm konulu yüksek lisans tezi hazırlayan Yusuf Aslantekin tezinde konuyu şöyle ifade etmektedir:

“Din yolunu bilmek şeriattır. O yola uygun amelde bulunmaya tarikât denir. Tanrı rızası için ilimle ameli ihlâsla birleştirirsen bu da hakikattir.” Çoğu sûfî gibi Hayyâm’da âdemoğluna büyük önem vermiştir. “Yıldızlar bile insana serpilmiş yem taneleridir.” “Hayyâm, bu manevî yolculukta, riyazâtı değil, aşkı kılavuz edinmiştir. “Başkalarının aşkı, geçici aşk, halden hale girer; onun sevgilisinin ise zevali yoktur. Aşk medresesinde laf olsaydı, lafla hal arasında bir fark kalmazdı” diyerek ilahi aşkın kutsallığı üzerinde durur.” (Aslantekin, 2020, s. 17).

“Hikmet ve felsefede İbn Sînâ’nın yolunu tutan ve hukemâ felsefesine inanan Hayyâm, anlaşılıyor ki tasavvufa da meyletmiştir. Hayyâm elbette Hakîm Senâî veya Mevlânâ gibi gerçek sufîlerden sayılmaz. Hayyâm bir şeyhe intisab etti mi? Bilmiyoruz. Ancak şunu biliyoruz ki onun tasavvufu Hâfız’ın tasavvufu gibi irfanî ve kalenderânedir.” (Aslantekin, 2020, s. 11).

Bize göre ise Hayyâm, rubâilerinde astronomi yönünü Allah aşkıyla bütünleştirmiş, maneviyatın yüceliğini gökyüzünün sınırlarında ve derinliğinde açıklamaya çalışmıştır. Onun astronomi bilgilerinin rubailerine yansımaları aşağıda vereceğimiz örneklerde görülecektir.

چون عهده نمی شود کسی فردا را
حالی خوش دار این دل پر سودا را
می نوش به ماهتاب ای ماه که ماه
بسیار بتابد و نیابد ما را³

*Madem garanti edemez kimse yarını,
Hoş tut şimdi sen sevdalı gönlünü.
Şarap iç mehtapta ey ay yüzlü çünkü ay,
Ay çok doğar da bulamaz bizi.*

³2 No’lu Rubâî.

امروز تو را دسترس فردا نیست
واندیشه فردات به جز سودا نیست
ضایع مکن این دم ار دلت شیدا نیست
کاین باقی عمر را بها پیدا نیست⁴

*Bugünden yarına kavuşman mümkün değil.
Yarını düşünmen sevdadan başka bir şey değil.
Zayi etme şuanı, uyanıksa gönlün eğer,
Geri kalan ömrünün miktarı belli değil.*

ای چرخ فلک خرابی از کینه توست
بیدادگری شیوه دیرینه توست
ای خاک اگر سینه تو بشکافند
بس گوهر قیمتی که در سینه توست⁵

*Ey çarkı felek! Yıkıp dökmek, kininden senin.
Zulüm eski meleğindir senin.
Ey toprak! Yarsalar karnını senin,
Nice kıymetli mücevher karnında senin.*

پیش از من و تو لیل و نهاری بوده است
گردنده فلک نیز بکاری بوده است
هرجا که قدم نهی تو بر روی زمین
آن مردمک چشمنگاری بوده است⁶

*Benden senden önce gece gündüz olmuştur.
Dönen felek bir iş için dönüp durmuştur.
Toprağa yavaş bas ayağı aman!
O toprak bir dilberin göz bebeği olmuştur.*

⁴10 No'lu Rubâi.

⁵12 No'lu Rubâi

⁶20 No'lu Rubâi.

مهتاب به نور دامن شب بشکافت
می نوشدمی بهتر از این نتوان یافت
خوش باش و میندیش که مهتاب بسی
اندر سر خاک یک به یک خواهد تافت⁷

Mehtap açtı nuruyla gecenin eteğini
Şarap iç; bulamazsın bundan iyi bir demi
Bak mutlu olmaya düşünki mehtap,
Kaç defa mezarlarımız üstünde bir bir doğacak?

آنکس که زمین و چرخ و افلاک نهاد
بس داغ که او بر دل غمناک نهاد
بسیار لب چو لعل و زلفین چو مشک
در طبل زمین و حقه خاک نهاد⁸

O ki yer ile felekleri yarattı.
Gamlı gönlümü ne de çok dağladı.
Nice lal dudaklıyı mis zülüflüyü,
Yer tahtasına, toprak hokkasına bıraktı.

تا زهره و مه در آسمان گشت پدید
بهتر ز می ناب کسی هیچ ندید
من در عجبم ز میفروشان کایشان
به زانکه فروشنده چه خواهند خرید⁹

⁷44 No'lu Rubâi.

⁸57 No'lu Rubâi.

⁹73 No'lu Rubâi.

*Venüs ile ay gökyüzünde belirdi
Lâl renkli meyden iyisini ikim gördü?
Şarap satanlara şaşıyorum ben;
Onu satıp ne alacaklar ondan iyi?*

روزیست خوش و هوا نه گرم است و نه سرد
ابر از رخ گلزار همی شوید گرد
بلبل به زبان حال خود با گل زرد
فریاد همی کند که می باید خورد¹⁰

*Güzel bir gün; hava ne sıcak ne soğuk.
Bulut gül bahçesinin yüzünden yıkıyor toz toprak.
Bülbül sarı güle haldiliyle
Feryat ediyor, diyor: İçmek gerek!*

وقت سحر است خیز ای مایه ناز
نرمک نرمک باده خور و چنگ نواز
کانها که بجایند نیابند بسی
و آنها که شدند کس نمیاید باز¹¹

*Seher vaktidir; nazlım, kalk haydi
Usul usul bâde iç, çal udunu.
Uyuyanlar bilmiyorlardı sırrı.
Gidenler bir daha dönmeyecek geri.*

ای دوست بیا تا غم فردا نخوریم
وین یکدم عمر را غنیمت شمیریم
فردا که ازین دیر فنا درگذریم
با هفت هزار سالگان سر بسریم¹²

¹⁰79 No'lu Rubâi.

¹¹113 No'lu Rubâi.

¹²121 No'lu Rubâi.

*Ey dost; gel, çekmeyelim yarının derdini.
Ganimet bilelim ömrümüzün şu bir demini.
Göçeceğiz yarın şu köhne manastırdan madem,
Yedi bin yıl önce göçenlerle olacağız hem dem.*

این چرخ فلک که ما در او حیرانیم
فانوس خیال از او مثالی دانیم
خورشید چراغ دان و عالم فانوس
ما چون صوریم کاندرا او حیرانیم¹³

*İçinde şaşkın kaldığımız şu çarkı felek,
Biliriz ki hayal fanusu ondan bir örnek.
Güneşi çerağ bil, âlemi de fanus.
İçinde dönmekteyiz şekil şekil benek benek.*

گر بر فلکم دست بدی چون یزدان
برداشتمی من این فلک را ز میان
از نو فلکی دگر چنان ساختمی
کازاده بکام دل رسیدی آسان¹⁴

*Tanrı gibi olsaydı imkânım feleğe hükmetmek,
Düşerdi bana bu feleği yok etmek.
Yapardım yeniden öyle bir felek,
Ki kolay olurdu özgür için murada ermek.*

در گوش دلم گفت فلک پنهانی
حکمی که قضا بود ز من میدانی
در گردش خویش اگر مرا دست بدی
خود را برهاندمی ز سرگردانی¹⁵

¹³122 No'lu Rubâi.

¹⁴145 No'lu Rubâi.

¹⁵172 No'lu Rubâi.

*Felek eğildi kulağıma, dedi gizliden:
Kaderde yazılı hükmü bilir misin benden?
Dur diyebilseydim kendi dönüşüme,
Kurtarırdım kendimi avarelikten.*

Toplumlar tarih boyunca gökyüzünün anlatmak istediği bilgilerin farkına varmışlar onları kendilerine rehber edinmişlerdir. Kâh göçebe hayatı süren toplumlar kâh yerleşik düzene geçenler gökyüzünün hareketliliğine hayatlarının tam merkezinde yer vermişlerdir. Bireyler yaşamlarında gökyüzünden edindikleri rehber bilgilerle korunmayı, önemli kararları doğru zamanda almayı başarmışlardır. Ayrıca zirai çalışmaları ve savaşları yönetebilmişler; yolculuklarını başlatabilmişler; kendi yaşamlarında düzen ve huzuru sağlayabilmişlerdir. İslâmın kabulüyle birlikte kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'in önderliğinde hayatı anlamak daha da kolaylaşmıştır. Hikmet ve felsefe ile de meşgul olan Hayyâm'ın Kur'an ayetlerinin önderliğinde çalışmalarını ilerletmiş olması muhakkaktır. Kur'an-ı Kerim'de gökyüzü ve yeryüzünün yaratılışı, burçların, yıldız kümelerinin dizilimine dair bilgilere fazlaca rastlanılmaktadır.

Sonuç

Saraylarda müneccim başı kadrosunda çalışan kişiler, öngörülerıyla ya ödüllendirilmişler ya da hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu şahsiyetler bazen tarihin tanınan simalarından olmuşlar bazen de adları hatta kim oldukları bilinmeden tarihin derinliklerinde kaybolmuşlardır. Müneccim başı kadrosunda yer alan ünlüler arasında sıfırın mucidi Harezmi'yi ve x sayısının mucidi Hayyâm 'ı görmekteyiz. Astronomi bilgisine ulaşmak iyi bir matematik bilgisiyle mümkündür. Dönemin önemli astronomları aynı zamanda yeni teoremler ortaya atabilen ve ortaya atılmış önceki tezleri çürütebilen donanıma sahip kişilerdir. Bu kişilerin önderliğinde astronomi astroloji ile iç içe geçmiştir. Çoğu zaman astroloji ve astronomi peş peşe kullanılmış bazen kullanıldıkları yerler karıştırılsa da birlikte anılan sözcükler olmuştur. Toplumlarda felaketlerin, afetlerin, kuraklıkların ne zaman yaşanacağını bilgisi, gökyüzü faaliyetlerini okuyabilenlerin önderliğinde verilmiştir. Buna karşılık alınacak olan tedbirler de yine gökyüzünün dilini bilenler tarafından alınabilmiştir. Melikşâh'ın yönetiminde olduğu zamanlarda astronomi ilmi Selçuklularda en parlak devrini yaşamıştır. Büyük Selçuklularda rasat çalışmalarının ileri düzeye ulaşmasının sebeplerinin başında ileri görüşlü, o yüzyılın şartlarını okuyabilen, devlet yönetiminde ve siyasette derin bilgiye sahip bir vezirin varlığı gösterilebilir.

İsfahan'da kurulan gözlemevi ve günümüzün dört beş fakültesinden alınabilecek diplomaya denk gelen bilgi donanımıyla eş zamanlı mezun veren Nizamiye Medreseleri Büyük Selçuklu Devleti'ni ilmi yönden geliştirmiş, ülkenin kalkınmasına vesile olmuştur. Bu dönemde önemli âlim, müverrih, edip ve bilim adamları yetişmiştir. Hayyâm isyankâr ruhunu rubâilerine yansıtan, hakikati öğrenme isteğini hayatının vazgeçilmez tutkusu haline getiren dönemin yetiştirdiği şahsiyetlerden biridir.

از دی که گذشت هیچ ازو یاد مکن
فردا که نیامده ست فریاد مکن
برنامه و گذشته بنیاد مکن
حالی خوش باش و عمر بر باد مکن¹⁶

Dün dünde kaldı yâd etme!
Yarın ki gelmedi feryât etme!
Düşünme geçmişi de geleceği de!
Anı hoş geçir, ömrünü berbat etme!

Kaynaklar

- Abid, N. M. (2002). Mâverâü'n-Nehir Mutasavvıflarından Sûfî Allahyâr'da Nakşibendî Ve Müceddidî Merkezli İrfân. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*. Mayıs-Haziran.
- Alpaslan, A. Y. (2020). Ömer Hayyâm'ın Şiirlerinde Tasavvufî Semboller [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yök Tez.
- Aydın, H. (2011). Kozmolojik Temelleri Işığında İhvan es-Safa'da Astroloji ve Astrolojinin Meşruluğu Sorunu. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 179-198.
- Bakkal, A. (2019). İslâm tarihinde rasathaneler. *Bilimname*, (39), 105-140.
- Cevdet, A. (2013). Ömer Hayyâm Rubâileri, Şule Yayınları.
- Güzelyüz, A. (2012). Ömer Hayyam'ın Eserlerine Bir Bakış. *Şarkiyat Mecmuası*, (19), 51-62.
- Kalkandelen, A. H. (2021). Şarkılarda Ömer Hayyam. *Doğu Esintileri*, (15), 101-119.
- Kaya, S. Ömer Hayyâm ve İsfahan Rasathanesi'nde Astronomi Çalışmaları. *Cappadocia Journal of History And Social Sciences*, 510-516.

¹⁶ 136 No'lu Rubâi.

Kurtuluş, Ö. R. (2020). Fitzgerald, Edward (1809-1883). *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C.Ek - 1.,ss. 456-457). TDV yayınları.

Öztürk, M. (2017). Nevruz nâme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36 (61), 149-182.

Seyfettin, K. (2020). Ömer hayyâm'ın “nevrûznâme” adlı eserinde takvim çalışması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (5), 1543-1550.

Unat, Y. (2018). *Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik*. Lotus Yayınları.

Unat, Y. (1998). Fergani'nin" Astronominin Özeti ve Gö; Ün hareketlerinin EsaslarıAdlı Astronomi Eseri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38 (1-2), 405-424.